

Абдраимов Каныбек Акиновичтин “5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүү” деген аталыштагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча, педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине карата

РАСМИЙ ОППОНЕНТТИН ПИКИРИ

Изилдөө үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугу.

Абдраимов Каныбек Акиновичтин “5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүү” аттуу диссертациялык иши актуалдуу экендиги талашсыз, анткени 5-класстын окуучуларын көркөм текст аркылуу, алардын кеп маданиятына үйрөтүү, келечекте сөз байлыгынын жогорку деңгээлде болушун, кеп маданиятынын талапка ылайык калыптанышын камсыздайт.

Мамлекеттик стандартта кыргыз тилин окутуунун максаты жана милдети компетенттүүлүктөр менен белгиленген окуу программасынын талабы боюнча мектеп окуучулары билимге, билгичтикке жана көндүмдөргө ээ болууга тийиш экендиги белгиленген. Мектеп окуучусу пикир алышууга катышуу менен социалдык, кептик жана тарыхый-маданий компонентти эске алууга жөндөмдүү болуп, коомдо жүрүм-турумдун нормаларына ылайык баарлашуунун катышуучунун социалдык ролун өзүнө кабыл алат. Ошондой эле, элдин маданий мурасынын маанилүү бөлүгү катары тилге жекече мамилесин билдирет, кеп маданиятынын нормаларына ээ болот.

Мамлекеттик стандарт менен мектеп программасында кыргыз тилин окутууда окуучулардын кеп маданиятын өркүндөтүүгө өзгөчө маани берилип, аны окутууда максаты менен милдети, мазмуну так көрсөтүлүп, ишке ашырууга аракеттер болуп жатканы менен кеп маданиятын окутуу процессинде төмөнкүдөй карама-каршылыктар орун алып келгендиги көрсөтүлөт:

– Мамлекеттик нормативдик документтерде кеп маданиятын окутуу боюнча конкреттүү талаптар коюлса да, орто мектептин кыргыз тили окуу китептеринде толук камтылып, тиешелүү материалдар бериле элек;

– кеп маданиятынын теориялык-лингвистикалык маселелери кыргыз тил илиминде жетиштүү деңгээлде изилденбей келе жатат;

– орто мектептерде кеп маданиятын окутуунун методикасы газета-журналдагы макалалардын алкагында калып, атайын изилдөөнүн объектисине алына элек ж.б. (4-б.).

Кеп маданиятынын теориясы менен методикасына байланыштуу көрсөтүлгөн мүчүлүштүктөр, баарынан мурда, кеп маданиятын орто мектептерде программанын талаптарына ылайык окутууга өз кедергисин тийгизип жатканы, айтылган маселелерди чечүүнүн зарылдыгы диссертациялык иштин темасынын **актуалдуулугун** шарттап, «5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүү» деп теманы аныктоого негиз болгон. Бүгүнкү күнгө чейин кыргыз тилинин методикасы илиминде А.Осмонкулов, Б.Өмүралиев, Ж.Чыманов, В.Мусаева, А.Мукамбетовалар методика илиминин өнүгүшүнө салым кошуп келишти.

Илимий жана методологиялык жактан тилдеги сөздөрдү сүйлөшүү тажрыйбасында ыктуу пайдалана билүүдө кеп маданиятын аныктоонун талабына төп келет. Кийинки мезгилдерде кеп маданиятын жакшыртуунун, өркүндөтүүнүн социалдык зарылчылыгы артып, бир катар кыргыз тилчи-методист окумуштуулар тил илиминин бул тармагын изилдеп, анын теориясын иштеп чыгууга өз салымдарын кошушкан. Атап айтсак, алар: Б.Орузбаева, А.Жапаров, С.Давлетов, А.Садабаев, С.Мусаев, С.Рысбаев, Ж.Дүйшеев, А.Чолпонбаева, В.Мусаева, Ж.Мукамбаев, Т.Аширбаев, Ж.Чыманов, К.Добаев, К.Биялиев, С.Өмүралиева, Б.Усубалиев, Б.Исаков, Т.Маразыков ж.б. Орус тилинин кеп маданияты боюнча Б.Н.Головин, Т.А.Ладыженская, А.А.Акишина, В.Е.Гольдин ж.б. эмгектери бар. Бирок ошого карабастан, орто мектептерде кеп маданиятын окутуу маселесинде изилдене турган проблемалар дагы алдыда. Ушундан улам, теманын актуалдуулугу төмөнкү маселелердин чечиле электиги менен да айкындалат.

– көркөм адабий тексттер аркылуу жана анын мыкты үлгүсүндө сүйлөөнүн сүрөттөө, баяндоо жана ой жүгүртүү түрүндөгү сүйлөмдүн эмоционалдык-экспрессивдик өтмө жана каймана мааниде колдонулуш өзгөчөлүктөрүн, текст талдоодо, оозеки пикир алышууда омоним, синоним, антоним же көп маанилүү сөздөрдү ылайыгына жараша иргеп, талдап пайдалануунун стилдик ыкмаларын аныктай билүүгө машыктыруу;

– кеп маданиятын адабият сабагы менен тыгыз байланышта карап, окуучулардын сөз байлыгын, тазалыгын, тактыгын, тууралыгын, логикалуулугун жана көркөмдүгүн арттыруу үчүн анын методикалык жол-жоболорун иштеп чыгуу;

– байланыштуу сүйлөөнү кыргыз тилинин теориялык материалдарына байланыштырып (оозеки жана жазуу), текстте аларды пайдалана билүүсүн камсыз кылууга көнүктүрүү;

– байланыштуу сүйлөө, текст, анын маанилик бүтүндүгүн, тексттин бөлүктөрү менен түзүлүшүн аныктоо;

– сүйлөө, анын мүнөздүү белгилерин, сүйлөөнүн стилдери, стилдин түрлөрүн ачып берүү;

– байланыштуу сүйлөөнү өнүктүрүү үчүн баяндама жана дил баян жазуунун ыкмаларын иштеп чыгуу (5-6-бб.).

Изилдөөнүн жаңылык деңгээлин төмөнкүлөр менен аныкталат:

– кеп маданиятына үйрөтүүнүн лингвистикалык негиздеринин окуучулардын кеп ишмердүүлүгү – кеп маданиятына үйрөтүүнүн негизги өбөлгөлөрү катары иликтенишинде;

– кеп маданиятынын табияты, ага коюлуучу дидактикалык талаптардын аныкталышында;

– текст менен иштөөнү үйрөтүүдө, окуучулардын кеп маданиятын өнүктүрүү жолдорунун, ага ылайык көнүгүүлөр системасынын иштелип чыгышында.

Изилдөөнүн **максаты**: орто мектептин 5-класстарында кыргыз тилин окутууда окуучуларды текст менен иштөө аркылуу кеп маданиятына үйрөтүүнүн илимий-методикалык жол-жоболорун иштеп чыгуу жана аны экспериментте сыноо аркылуу практикага сунуштоо.

Аталган максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлган:

1. Изилдөө иштин темасына ылайык илимий-усулдук адабияттарды жана окуу китептерди талдап, жалпылаштыруу;

2. Кыргыз мектептеринин 5-класстарында окуучуларды кыргыз тили сабактарында кеп маданиятына үйрөтүүнүн лингвистикалык негиздерин аныктоо;

3. Текст менен иштөөдө окуучулардын кеп маданиятын өнүктүрүү жолдорун, ага ылайык көнүгүүлөр топтомун иштеп чыгуу жана аларды практикага сунуштоо;

4. Тыянак-сунуштардын, жоболордун тууралыгын текшерүү максатында педагогикалык эксперимент уюштуруу.

Диссертациянын түзүлүшү системалуу жана логикалык жактан ырааттуу.

Диссертациянын **биринчи главасы** “Көркөм текст аркылуу кеп маданиятына үйрөтүүнүн теориялык негиздери” деп аталып, кеп маданиятына үйрөтүү маселелеринин учурдагы абалы жана илимий изилдениши, окуу китептеринде, окуу программаларында берилиши, кеп маданиятына үйрөтүүнүн лингвистикалык негиздери, окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүү, кеп маданиятына үйрөтүүнүн негизги өбөлгөсү экендиги изилдөөгө алынган.

“Кеп маданиятына үйрөтүү маселелеринин учурдагы абалы жана илимий изилдениши, окуу китептеринде, окуу программаларында берилиши” (9-50-бб.) аттуу биринчи параграфта, бир катар кыргыз тилчи-методист окумуштуулар: А.Жапаров, С.Давлетов, А.Саадабаев, С.Мусаев, С.Рысбаев, Ж.Дүйшеев, А.Чолпонбаева, В.Мусаева, Б.Абдухамидова, Т.Үмөталиева ж.б.тил илиминин бул тармагын изилдеп, анын теориясын иштеп чыгууга аракет кылып келгендиги айтылып, окуу китептери, окуу программалары талдоого алынган. Окуучуларга кеп маданиятын үйрөтүүдө 5-класстын окуу китебине жүргүзүлгөн талдоолор таблица түрүндө берилген (46-49-бб.).

“Кеп маданиятына үйрөтүүнүн лингвистикалык негиздери” аттуу экинчи параграфта (51-70-бб.) кыргыз тил сабагында окуучулар тилдик компетенция, коммуникативдик компетенция жана маданий компетенция ээ болуунун лингвистикалык негиздери аныкталган. Сүйлөө – адамдардын кыймыл-аракетинин бир формасы болуу менен, ал төрт жагдайда, атап айтканда, угуу, сүйлөө, окуу, жазуу сыяктуу кептик ишмердүүлүктүн түрлөрү катары көрүнөрү белгиленет (58-б). Кепке үйрөтүүдө кептин түрлөрү маанилүү ролду ойнору, ал сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн үстүндө ырагтуу иштөө зарылдыгы тастыкталып, кептин түрлөрү боюнча машыгууларда бирдей өнүгөрү, ошол эле учурда, алар бири-бирине көз каранды болуп, сөздөр, сүйлөмдөр байланыштуу кеп үчүн кеңири, толук материалдарды берери белгиленет. Көркөм текст менен кеп маданиятына үйрөтүүдө түрдүү көнүгүүлөрдү иштетүү, т.а., аңгемелерди, дил баяндарды ж.б.у.с. жаздыруу, кепке үйрөтүүчү татаал көнүгүүлөр системасын аткаруу башкы баскычта турары, ага сөздүктөр, көнүгүүлөр, текст, графикалык, орфографиялык материалдарды пайдалануу кажет экендигине токтолот.

“Окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүү – кеп маданиятына үйрөтүүнүн негизги өбөлгөсү” деген үчүнчү параграфта маданияттуу сүйлөөгө көнүктүрүү жана анын чөйрөсүнө калыптандыруу, кептик потенциалды жаратуу – ар бир предметтик мугалимдин милдети экендигин белгилөө менен мугалимдин коммуникативдик ишмердүүлүгүнүн түрлөрү болуп, окуучулар менен пикир алышуу, окуучулардын таанып-билүүсүн, практикалык башкаруусу, маалымат берүүсү, иш-чараларды өткөргөндүгү, жамааты менен кесиптик пикир алышуусу, кептик этиканы сактоосу, дискурстук өзгөчөлүгү ж.б. экендиги тастыкталат (74-б.). Ошондой эле, окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү, анын кеп маданиятына калыптандыруудагы мааниси, кеп маданиятынын адамдын рухий маданиятын калыптандыруудагы ролу маанилүү экендиги далилденет.

Диссертациянын экинчи главасы “5-класста көркөм текст аркылуу кеп маданиятына үйрөтүүнүн методикалык өбөлгөлөрү, эксперименттин натыйжалары” деп аталып, кеп маданиятынын табиятына, мүнөздөмөсүнө, ага үйрөтүүнүн илимий-методикалык өбөлгөлөрү изилденип, педагогикалык эксперименттин жүрүшү берилген (79-121-б.).

“Кеп маданиятынын табияты, мүнөздөмөсү, ага үйрөтүүнүн илимий-методикалык өбөлгөлөрү” деген биринчи параграфта логикалуу сүйлөшүүнүн төмөндөгүдөй шарттары жана талаптары белгиленет:

1. Логикалуу сүйлөө жана жазуу үчүн эң биринчи логикалуу ой-жүгүртүүгө үйрөнүүсү шарт;
2. Туура ой жоруунун принциптери жана нормалары менен кабардар болуу.
3. Сүйлөшүүдө колдонулган тилдик каражаттардын карама-каршы мааниде келбешине жетишүү;
4. Маанилик байланышты уюштурган тилдик каражаттарды сезе билүү;
5. Кепте бири-бирине карама-каршы маанидеги сөздөр катар колдонулбашы керек;
6. Сүйлөшүү адабий нормада жүргүзүлүшү зарыл ж.б. (85-б.)

Тил маданияты жеке адамдын тилге болгон мамилесинин деңгээлин билдире тургандыгы жана тил маданиятынын белгилери сунушталган (99-б.).

5-класстын окуучуларынын кеп маданиятын өстүрүүдө дайыма аткарылуучу иштердин түрлөрү тастыкталып, көркөм текст аркылуу кеп маданиятына үйрөтүүнү жаңылоонун мазмундук-тематикалык багыттары жалпылаштарылып, модели түзүлгөн (109-б.).

Көркөм текстте кептин коммуникативдик сапаттарынын: кептин тазалыгы, тактыгы, тууралыгы, орундуу айтылышы, логикалуулугу, көркөмдүгү, эмоционалдуулугу, байлыгы – сакталышы шарт экендиги айтылып, алар боюнча окуучулар ээ боло турган билим, билгичтик жана көндүмдөрү белгиленген (100-101-бб.). Негизинен 5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүчү көнүгүүлөр системасы жана аны окутуп-үйрөтүүнүн методдорун иштеп чыгууга жана аларды практикага сунуштоого арналган. Натыйжада көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүдө кептик көнүгүүлөрдүн коммуникативдик жана машыктыруучу көнүгүүлөр системасынын натыйжалуулугу далилденген.

Кыргыз тилине окуучуларды кызыктыруу, алардын пикир алышуу үчүн кеп маданиятын өстүрүү максатын көздөгөн жумуштар мугалимдерге методикалык жактан жакшы материал болуп бере алат. Окутуунун жаңы инновациялык ыкмаларында сабак өтүүдө колдонууга ылайык көнүгүүлөр балдардын турмуштук кырдаалдарда туура сүйлөп, туура баалай билип колдоно алышына багыттоого аракеттер жасалган. Кеп маданиятына үйрөтүүдө коммуникативдик көнүгүүлөр системасы иштелип чыгып, аларды колдонуунун методикасы сунушталган.

Диссертациянын бул бөлүмүндө көнүгүүлөрдүн түрлөрүнө мүнөздөмө берүү менен аларды кантип жана кандай максатта жүргүзүүлөрү жөнүндө кеңири сөз болгон.

Жүргүзүлгөн эксперименттердин жыйынтыгынан улам изилдөөнүн алдына коюлган божомолунун тууралыгы ырасталган.

Диссертациянын **үчүнчү главасы** “5-класста көркөм текст аркылуу кеп маданиятына үйрөтүүнүн методикалык негиздери” деп аталып, 5-класста көркөм текст менен иштөөдө кеп маданиятына үйрөтүүнү ишке ашыруунун жолдору, көркөм текст менен кеп маданиятына үйрөтүү боюнча көнүгүүлөр системасы жана аны менен иштөөнүн ыкмалары изилдөөгө алынган.

“5-класста көркөм текст менен иштөөдө кеп маданиятына үйрөтүүнү ишке ашыруунун жолдору” деген иштин биринчи параграфында окуучуларды өз ой-пикирин, ой жүгүртүүсүн оозеки жана жазуу жүзүндө

эркин, логикалык ырааттуулукта, түшүнүктүү, сапаттуу түрдө түшүндүрүүгө жана өз алдынча текст түзө билүүгө үйрөтүү; текст түзүүдө ага катышкан сүйлөмдөрдүн ортосундагы ойдун логикалуу өнүгүшүн жана сүйлөмдөрдүн өз ара ички жана тышкы байланыштарын, стилдик нормаларын так сактоого көнүктүрүү керектиги тастыкталган (125-б.). 5-класстын окуучулары текст боюнча негизги түшүнүк маалыматтарды 1-чейреkte алышып, текст менен иштөө боюнча айрым билгичтик, көндүмдөргө ээ болуп, ал билимдерге таянуу менен кеп маданиятын окутууда текст менен иштөөнүн ык-жолдору конкреттүү тексттин үлгүлөрү интерактивдүү методдор аркылуу үйрөтүүнүн үлгүлөрү берилген (126-138-бб.).

“Көркөм текст менен кеп маданиятына үйрөтүү боюнча көнүгүүлөр системасы жана аны менен иштөөнүн ыкмалары” аттуу экинчи параграфта кыргыз тилин окутуу процессинде эң кеңири колдонулуп, жакшы натыйжаларды берип келе жаткан практикалык методдордун ичинен көнүгүү иштеринин мааниси өзгөчө орунда турары, анткени туура жана максаттуу уюштурулган көнүгүү иштерин жүргүзбөй туруп коюлган максатка жетип, күткөн натыйжаны алууга дээрлик мүмкүн эместиги далилденген. Системалуу жана кызыктуу жүргүзүлгөн көнүгүү иштери окуучулардын тема боюнча негизги түшүнүктөрдү алып, ал боюнча билгичтик менен көндүмдөргө ээ болушуна шарт түзүлө тургандыгы, сабак учурунда окуучулардын оозеки жана жазуу формасындагы көнүгүү иштери, окуучулардын өз алдынча аткарган, жыйынтык чыгарган окуу эмгеги болуп саналары белгиленген (138-158). Көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүдө кептик көнүгүүлөрдүн коммуникативдик жана машыктыруучу көнүгүүлөр системасынын канчалык натыйжалуулугу жана окуучулар төмөнкүлөргө жетише ала тургандыгы берилген:

1. Окуучулардын кыргыз тилине болгон мамилеси, көз карашы оңолот;
2. Кеп маданиятынын коммуникативдик сапаттарын алып жүрүүгө багыт алышат;
3. Көркөм тексттердин, адамдардын сүйлөө кебинин маңызын, тазалыгын, тууралыгын талдоого үйрөнүшөт;
4. Окуучулар өздөрүнүн сүйлөө кебине көңүл бура башташат (159-б.).

Иштин аягында изилдөөнүн жалпы жыйынтыктары, корутундулар жана практикалык сунуштар, адабияттардын тизмеси берилген.

Абдраимов Каныбек Акиновичтин “5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүү” аттуу диссертациялык ишинде берилген илимий жоболордун, жыйынтыктардын жана сунуштардын негизделиш даражасы жогору жана анын практикалык мааниси боюнча 5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүдө, кыргыз тилин окутуу предметинин жумушчу программаларын, окуу китептерин, усулдук колдонмолорду түзүүчүлөр, методист-окумуштуулар жана мугалимдер пайдалануу менен билим берүүнүн сапатын жогорулатууга жардам берет.

Диссертациянын авторефератында изилдөөнүн мазмуну, негизинен, чагылдырылган, андан эмгектин логикасын андап билүүгө болот. Иштин теориялык ойлору практикада сынактан өткөрүлгөн.

Жарыяланган эмгектердин саны – 21 жана алар теманын негизинде жазылган, ЖАК талап кылган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациялык изилдөөдө 5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүдө теориялык жана практикалык орчундуу маселелери ийгиликтүү аныкталышы менен бирге, иштин жалпы сапатына анча таасир эте албаган айрым кемчиликтер да кездешет.

Алар:

- 1.Биринчи главанын биринчи параграфында жалаң кыргыз окумуштуулардын эмгектери талдоого алуу менен чектелген, орус, түрк тилдүү окумуштуулардын эмгектери да талдоого алынса болмок.
- 2.Биринчи жана үчүнчү главанын корутундулары талапка ылайык жазылбай калган.
3. Үчүнчү главанын биринчи параграфында 5-класста көркөм текст менен иштөөдө кеп маданиятына үйрөтүүнү ишке ашыруунун жолдору так көрсөтүлгөн эмес.

Ырас, жогоруда айтылган сунуштар иштин илимий мазмунуна терс таасирин тийгизбейт, диссертациялык иш 5-класста көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүдө педагогика илиминде ыраатуу жана учур талабына ылайык иштелип чыккан олуттуу эмгек.

Жыйынтыктап айтканда, Абдраимов Каныбек Акиновичтин “5-класста кыргыз тилин окутууда көркөм текст аркылуу окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүү” аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча диссертациялык иши жана анын авторефераты Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялоо комиссиясынын «Окумуштуулук даражаларды

ыйгаруу тартиби жөнүндөгү жобосунун» талаптарына ылайык иштелип чыккан эмгек болуп саналат.

Изилдөөнүн автору Абдраимов Каныбек Акинович аталган адистик боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Расмий оппонент,

К.И.Скрябин атындагы КУАУнун Мамлекеттик тил жана тарбия иштери боюнча проректору, педагогика илимдеринин доктору, профессор

Батаканова С.Т. *[Signature]*
заверяю.
Мен, _____, _____
нач. отдела кадров *[Signature]*
" 11 " 06 2019 г.

*Дата поступления
отзыва 12.06.2019 г. № Д 13.18.580*

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ И. АРАБАЕВА
Ок: *[Signature]*
КОП ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ